

IJTIMOYIY MIGRATSIYA NATIJASIDA YETIM BOLALARNING HUQUQLARI BUZILISHI VA UNING OQIBATLARI

Islomova Sadoqat Azim qizi

Qarshi xalqaro universiteti

Muhandislik va pedagogika fakulteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Aloqa uchun: Tel.+99897-279-99-55 islomovasadoqat03@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14914362>

Anontatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy migratsiyaning yetim bolalar huquqlariga ta'siri tahlil qilinadi. Ota-onasining migratsiya sababli uzoqlashishi yoki vafoti natijasida bolalar ijtimoiy va huquqiy muammolarga duch keladi. Xususan, ularning ta'lim olish huquqi cheklanishi, ekspluatatsiya xavfi ortishi, ruhiy va psixologik bosim ostida qolishi kuzatiladi. Maqolada bu jarayonning asosiy sabablari, uning jamiyatga va bolalar kelajagiga ta'siri hamda huquqiy va ijtimoiy himoya choralarining samaradorligi muhokama qilinadi. Muammo yechimiga qaratilgan tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy migratsiya, yetim bolalar, huquqiy himoya, ta'lim, ekspluatatsiya, psixologik ta'sir, ijtimoiy muammolar, ota-onasiz bolalar, bolalar huquqlari, davlat siyosati.

НАРУШЕНИЕ ПРАВ ДЕТЕЙ-СИРОТ В РЕЗУЛЬТАТЕ СОЦИАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация. В данной статье анализируется влияние социальной миграции на права детей-сирот. Дети сталкиваются с социальными и правовыми проблемами в результате отъезда родителей из-за миграции или смерти. В частности, отмечается, что их право на образование ограничивается, возрастает риск эксплуатации, они находятся под психическим и психологическим давлением. В статье рассматриваются основные причины этого процесса, его влияние на общество и будущее детей, эффективность мер правовой и социальной защиты. Выдвинуты рекомендации, направленные на решение проблемы.

Ключевые слова: социальная миграция, дети-сироты, правовая защита, образование, эксплуатация, психологическое воздействие, социальные проблемы, дети, оставшиеся без родителей, права детей, государственная политика.

VIOLATION OF THE RIGHTS OF ORPHANS AS A RESULT OF SOCIAL MIGRATION AND ITS CONSEQUENCES

Abstract. *This article analyzes the impact of social migration on the rights of orphans. Children face social and legal problems as a result of their parents moving away due to migration or death. In particular, it is observed that their right to education is restricted, the risk of exploitation increases, and they are under mental and psychological pressure. The article discusses the main reasons for this process, its impact on society and children's future, and the effectiveness of legal and social protection measures. Recommendations aimed at solving the problem are put forward.*

Key words: *social migration, orphans, legal protection, education, exploitation, psychological impact, social problems, children without parents, children's rights, state policy.*

Bugungi globallashuv va iqtisodiy o'zgarishlar fonida ijtimoiy migratsiya dunyo miqyosida dolzarb muammolardan biriga aylangan. Migratsiya jarayonlari nafaqat kattalar hayotiga, balki bolalar taqdiriga ham bevosita ta'sir qiladi. Ayniqsa, ota-onasining chet elga ishlash uchun ketishi yoki turli ijtimoiy sabablar tufayli bolalar qarovsiz qolishi yetimlik muammosini yanada chuqurlashtiradi. Bu holat yetim bolalarning asosiy huquqlarining buzilishiga, ularning ta'lim olish, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlaridan yetarlicha foydalana olmasligiga sabab bo'lmoqda. Yetim bolalar migratsiya oqibatida turli xavf-xatarlarga duch kelishadi. Ular ko'pincha ekspluatatsiya, bolalar mehnati, jismoniy va ruhiy zo'ravonlik, ta'limdan chetlatilish, shuningdek, huquqiy himoyasiz qolish muammolariga duchor bo'ladilar. Bunday bolalar ijtimoiy ajralish, ruhiy tushkunlik va hayotga moslashish jarayonida qiyinchiliklarga uchraydi. Afsuski, ko'plab davlatlarda bunday bolalarga yetarli e'tibor qaratilmaydi yoki mavjud yordam tizimlari yetarlicha samarali emas. Mazkur tadqiqotda ijtimoiy migratsiyaning yetim bolalarning huquqlariga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Ularning huquqlarining buzilishi sabablari, oqibatlari va ushbu muammoga yechim sifatida taklif etilishi mumkin bo'lgan huquqiy va ijtimoiy mexanizmlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bolalarni ijtimoiy himoya qilish, ularning ta'lim va rivojlanish imkoniyatlarini yaxshilash bo'yicha samarali chora-tadbirlar muhokama etiladi. Ushbu mavzu nafaqat ilmiy jihatdan, balki ijtimoiy ahamiyati jihatidan ham dolzarb bo'lib, jamiyatning kelajagi uchun muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy migratsiya bugungi kunda dunyo bo'ylab keng tarqalgan hodisalardan biri bo'lib, uning ta'siri jamiyatning barcha qatlamlariga, ayniqsa, bolalarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Migratsiya - bu odamlarning turli sabablarga ko'ra yashash joyidan boshqa joyga ko'chishi.

Migratsiya natijasida ota-onasiz qolgan bolalar huquqlari buzilishi, ijtimoiy muammolarga duch kelishi va kelajak hayotida og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ota-onaning xorijga ishlash uchun ketishi yoki ijtimoiy-iqtisodiy omillar tufayli bolalarni tashlab ketishi natijasida ular ijtimoiy himoyasiz qolib, ta'lim olish, sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish va sog'lom rivojlanish imkoniyatlaridan mahrum bo'ladilar. Yetim bolalarning huquqlari buzilishining eng asosiy sababi ularning huquqiy himoyasizligidir. Ko'plab mamlakatlarda yetim bolalar uchun mo'ljallangan ijtimoiy yordam tizimlari mavjud bo'lsa-da, ularning samaradorligi yetarlicha yuqori emas. Ayrim holatlarda, rasmiy ro'yxatga olinmagan yoki hujjatsiz qolgan bolalar yordam olish imkoniyatidan mahrum bo'lib, ekspluatatsiya, zo'ravonlik va kamsitishga uchraydi. Ularning ta'lim olish imkoniyatlari ham cheklangan bo'lib, maktablarni tashlab ketish, mehnat bozoriga majburan kirib borish va bolalar mehnatiga jalb etilish xavfi oshadi. Bundan tashqari, ijtimoiy migratsiya natijasida bolalarning psixologik holati ham jiddiy zarar ko'radi. Ota-onasidan ajralgan bolalar o'zlarini yolg'iz, tashlab ketilgan va tushkun his qilishadi. Bu esa ularning ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, depressiya, stress va boshqa psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday bolalar jamiyatga moslashish jarayonida katta qiyinchiliklarga duch kelishadi va bu kelajakda ularning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Yetim bolalar ko'pincha huquqiy jihatdan ham himoyasiz qoladi. Ularning mol-mulki, meros huquqlari va yashash joyi bilan bog'liq muammolar ko'p uchraydi. Ayrim hollarda, bolalar noqonuniy ishlarga jalb qilinishi yoki jinoyatchilik guruhlaridan tomonidan foydalanilishi mumkin. Bu esa ularning kelajak hayotiga jiddiy xavf soladi. Shu sababli, yetim bolalarni himoya qilish bo'yicha huquqiy va ijtimoiy mexanizmlarni kuchaytirish juda muhim masala hisoblanadi.

Muammoni hal qilish uchun bir nechta samarali yo'llarni taklif etish mumkin. Avvalo, davlat tomonidan yetim bolalarning huquqlarini himoya qilishga yo'naltirilgan aniq va samarali qonunlar qabul qilinishi hamda ularning bajarilishi qat'iy nazorat qilinishi lozim. Ijtimoiy yordam dasturlari yetim bolalarning ta'lim olishini qo'llab-quvvatlashi, ularni bepul tibbiy xizmat va psixologik yordam bilan ta'minlashi kerak. Shuningdek, oilaviy muhitni ta'minlash maqsadida homiylik va farzandlikka olish jarayonlarini soddalashtirish, bolalar uchun maxsus reabilitatsiya markazlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Jamiyat ham bu masalaga e'tibor qaratishi lozim. Yetim bolalarga mehr ko'rsatish, ularning huquqlarini himoya qilish va ularni jamiyatga to'liq qo'shish har bir fuqaroning burchi hisoblanadi.

Nodavlat tashkilotlar, xayriya jamg'armalari va volontyorlik harakatlari orqali yetim bolalarga yordam berish va ularni qo'llab-quvvatlash tizimini kengaytirish lozim. Ijtimoiy migratsiya natijasida yetim bolalarning huquqlari buzilishi jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, unga kompleks yondashuv talab etiladi. Muammo faqat huquqiy yoki iqtisodiy chora-tadbirlar bilan hal bo'lib qolmaydi, balki jamiyatning ongini o'zgartirish, bolalarga mehr va g'amxo'rlik ko'rsatish orqali ham samarali natijalarga erishish mumkin. Faqat shu yo'l bilan biz yetim bolalarga munosib hayot kechirishlari uchun zarur sharoit yaratishimiz va ularning kelajagini yorqin qilishimiz mumkin.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar tushunchasi: Qonunda "ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar" tushunchasiga aniq ta'rif berilgan: yuzaga kelgan holatlar sababli og'ir turmush sharoitida qolgan, davlat va jamiyat tomonidan alohida himoya qilishga hamda qo'llab-quvvatlashga muhtoj bolalar. Ushbu toifaga quyidagilar kiradi:

- Nogiron bolalar;
- Jismoniy va/yoki ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar;
- Yetim bolalar;
- Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar;
- Ixtisoslashtirilgan bolalar muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalar;
- Muayyan yashash joyiga ega bo'lmagan bolalar;
- Kam ta'minlangan oilalardagi bolalar;
- Jinoiy javobgarlikka tortilgan va jazoni ijro etish muassasalarida turgan bolalar;
- Zo'ravonlik va ekspluatatsiya, qurolli mojarolar va tabiiy ofatlar natijasida jabrlangan bolalar.

Ushbu ta'rifga ko'ra, ijtimoiy migratsiya jarayonida ota-onasiz qolgan yoki ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar ham ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar qatoriga kiradi. Bu bolalar davlat va jamiyat tomonidan alohida himoya va qo'llab-quvvatlashga muhtoj hisoblanadi.

Yetim bolalar tushunchasi: Qonunga muvofiq, yetim bola deb otasi ham, onasi ham vafot etgan yoki ular sud qaroriga binoan vafot etgan deb e'lon qilingan bola hisoblanadi. Farzandlikka olgan shaxslar vafot etgan bo'lsa yoki sud orqali vafot etgan deb topilgan bo'lsa ham, bola yetim deb hisoblanadi. Bola huquqlarining buzilishi jinoiy javobgarlikka tortish uchun asos bo'lishi mumkin. Masalan, Jinoyat kodeksining bir qator moddalarida bola huquqlarini buzganlik uchun javobgarlik ko'zda tutilgan. Shuningdek, bola huquqlarini buzganlik uchun ma'muriy va fuqarolik-huquqiy javobgarlik ham belgilangan.

Ijtimoiy migratsiya natijasida yetim bolalarning huquqlari buzilishi va uning oqibatlari:

Oilaviy munosabatlar erkak va ayolning ixtiyoriy ravishda tuzgan nikohi, er va xotinning teng huquqlari hamda oiladagi masalalarning o‘zaro kelishuv asosida hal etilishi tamoyillariga asoslanadi. Eng muhimi, oilada bolalarning tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g‘amxo‘rlik qilish ota-onaning burchi hisoblanadi. Voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz oila a‘zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish oilaning ham, jamiyatning ham ustuvor vazifalaridan biridir. Biroq, ijtimoiy migratsiya jarayoni ushbu tamoyillarning buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ota-onaning xorijga ketishi natijasida bolalar nazoratsiz qolib, ularning ta‘lim olish, sog‘lom tarbiya topish va farovon hayot kechirish huquqlari to‘laqonli ta‘minlanmaydi. Bu esa ularning jismoniy, ruhiy va axloqiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada, ota-onaning oilaviy burchlarini bajara olmasligi sababli bolalar yetimlikka yaqin holatga tushib qoladi va jamiyat tomonidan qo‘shimcha himoya va qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘ladi. Shunday ekan, ijtimoiy migratsiya oqibatida bolalarning huquqlari buzilmasligi uchun oilaviy munosabatlarni mustahkamlash, davlat tomonidan bolalar himoyasiga qaratilgan chora-tadbirlarni kuchaytirish va migratsiya jarayonini yanada samarali tartibga solish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat bolalarning kelajagi, balki jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun ham dolzarb masaladir. Ota-onalarning shon-shuhrat, moddiyat ortidan quvish, bolalarga manaviy hamda axloqiy qadriyatlarining o‘rgatilmayotgani, farzandlarning dunyoqarashi ham shu asosda shakllantirib borilayotgani deb hisoblash mumkin. Tadqiqot doirasida migratsiyaning aniqlangan salbiy jihatlari:

- otaning uzoq vaqtga uydan ketishi oilaviy rishtalarning uzilishiga, er-xotin hissiyotlarining so‘nishiga, ajrimga olib keladi;

- farzandlarda xulq-atvor buzilishiga olib keladi, chunki ularga qancha sovg‘a-salomlar berilmasin yolg‘izlik hissidan azob chekishadi. Shuningdek, oila haqidagi qarashlari noto‘g‘ri shakllanishiga sabab bo‘ladi;

- migratsiyadagi erkak ham, ayol ham sog‘lig‘iga o‘z vaqtida e‘tibor qarata olmasligi natijasida sog‘lig‘i bilan bog‘liq muammolarga duch keladi;

- yolg‘iz onaning migratsiyaga ketishi esa bolalar uchun ikki karra salbiy ta‘sir o‘tkazadi.

Xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi farmoniga muvofiq, ota-onasi xorijiy davlatlarga, jumladan, tashqi mehnat migratsiyasiga ketgan bolalarning nazoratsiz qolishining oldini olish hamda ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash maqsadida yangi tartib joriy

etilmoqda. Unga ko'ra: 2025-yil 1-yanvardan boshlab** – Adliya vazirligi huzuridagi **Personallashtirish agentligi** O'zbekiston hududidan uch oydan ortiq muddatga chiqib ketgan fuqarolar (er-xotin, yolg'iz ona yoki ota) haqida tegishli ma'lumotlarni taqdim etadi. Mazkur ma'lumotlar asosida bolalarning holati nazorat qilinib, ularni qo'llab-quvvatlash bo'yicha zarur chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Bu esa xorijga ishlash yoki boshqa sabablarga ko'ra ketgan otalarning farzandlari e'tibordan chetda qolishining oldini olishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ota-onaning farzand oldidagi huquq va majburiyatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan bo'lib, ular o'z farzandlariga nisbatan teng huquq va majburiyatlarga ega. Bu tamoyil xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligidan kelib chiqadi. Bola haqida g'amxo'rlik qilish, unga ta'lim va tarbiya berish ota-onaning faqat axloqiy burchi emas, balki konstitutsiyaviy majburiyatidir. Biroq, ijtimoiy migratsiya jarayonida ota-onaning xorijga ketishi natijasida ko'plab bolalar nazoratsiz qolib, ular yetimlikka yaqin holatga tushib qolmoqda. Garchi huquqiy jihatdan bunday bolalar ota-onali deb hisoblansa-da, amalda ular mehr va g'amxo'rlikdan mahrum bo'lib, ruhiy va ijtimoiy jihatdan zaiflashmoqda.

Natijada:

- Bolalarning ta'lim olish huquqi poymol bo'lishi, ularning maktabni tashlab ketishi yoki sust o'zlashtirishga duchor bo'lishi mumkin.

- Farzand tarbiyasining yetarlicha nazorat qilinmagani ularning jinoyatchilik va zo'ravonlik muhitiga tushib qolishiga sabab bo'lishi ehtimoli ortadi.

- Ruhiy va emotsional yetishmovchilik bolalarning kelajakdagi hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa ularning jamiyatga to'liq moslashishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Demak, otalarning migratsiya sababli farzandlaridan uzoqlashishi ularning konstitutsiyaviy burchini bajarishiga to'sqinlik qilishi va bolalarning huquqlari buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, davlat tomonidan ota-onasi xorijga ketgan bolalarni ijtimoiy himoya qilish, nazorat qilish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali mexanizmlar joriy etilishi muhimdir. Bu esa yetimlik holati oldini olish va bolalarning to'laqonli tarbiya olishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy migratsiya natijasida ota-onasidan uzoqlashgan bolalarning huquqlari poymol bo'lishi jamiyat uchun jiddiy muammolardan biridir. Ota-onaning xorijga ketishi natijasida ularning farzandlariga nisbatan konstitutsiyaviy majburiyatlari to'liq bajarilmaydi, bu esa bolalarning ta'lim olish, sog'lom tarbiya va ijtimoiy himoyaga bo'lgan huquqlarining buzilishiga olib keladi. Bunday bolalar nafaqat ruhiy va psixologik qiyinchiliklarga duch keladi, balki ijtimoiy muhitga moslashishda ham qiyinchiliklarga uchraydi.

Natijada, ularning jinoyatchilik, giyohvandlik yoki boshqa salbiy holatlarga tushib qolish ehtimoli ortadi. Ota-ona mehridan mahrum bo'lish esa ularning kelajakdagi hayotiga, shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, davlat tomonidan ota-onasi migratsiya sababli uzoqda bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning huquqlarini himoya qilish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqilishi zarur. Aks holda, ijtimoiy migratsiyaning salbiy oqibatlari nafaqat ushbu bolalarning kelajagiga, balki jamiyatning barqarorligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

REFERENCES

1. 30.04.2023. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. lex.uz/mact/-104720 <https://lex.uz/mact/-104720>
3. <https://tiu-edu.uz/media/books/2024/05/30/7c1ba286-90e1-4be0-b3a7-aa84a5936897.pdf>
4. <https://worldlyjournals.com/index.php/IJSR/article/download/2540/3682/6780>
5. PF-185-сoн 14.11.2024. Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida <https://lex.uz/docs/-7228799>
6. Migratsiya. - Vikipediya <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Migratsiya>.
7. [Bola huquqlari] (<https://e-library.sammu.uz/uploads/books/Uzbek%20tilidagi%20adabiyotlar/Pediatric/1-Bola%20huquqlari.pdf>)